

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ІВАНЬКОВ ОЛЕГ ІГОРОВИЧ

УДК 343.8

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Класичному приватному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Яковець Ірина Станіславівна,
Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових
наук України, завідувачка відділу
дослідження проблем
кримінального та кримінально-
виконавчого права;

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Джужа Олександр Миколайович,
Національна академія внутрішніх
справ, головний науковий
співробітник відділу організації
науково-дослідної роботи;

кандидат юридичних наук, доцент
Шинкарьов Юрій Вікторович,
Харківський національний
педагогічний університет імені
Г. С. Сковороди, завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін.

Захист відбудеться 21 жовтня 2016 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 15 вересня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З проголошенням незалежності Україна стала на шлях демократичних реформ, в основу яких були покладені європейські й світові гуманітарні цінності. Слід зазначити, що починаючи з 1991 р., прийняття всіх юридичних актів, які регламентують порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні, аргументувалось необхідністю приведення нормативної бази у відповідність до міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі. Однак вказана переорієнтація нормативно-правового забезпечення діяльності системи виконання кримінальних покарань проводилась без попередньої наукової розробки дійової понятійної та класифікаційної системи, без окреслення чітких критеріїв поділу міжнародно-правових стандартів на окремі групи в залежності від визначальних, найбільш важливих ознак, які їх характеризують, без експериментальної перевірки теоретичних положень, що призвело до їх застосування, певною мірою, в усіченому виді, інколи – лише у певному контексті, без врахування повного змісту документа. Окремі документи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) та Ради Європи, які визначають особливості правового захисту прав визначених категорій осіб, примусово позбавлених волі, взагалі необґрунтовано залишились поза увагою держави.

Теоретичною базою дослідження зазначеної проблеми стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, зокрема, К. А. Автухова, Л. В. Багрій-Шахматова, В. А. Бадири, Л. Г. Бандолі, О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, І. В. Боднара, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, Г. В. Єпура, О. О. Житного, А. Ф. Зелінського, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, В. В. Кондратішина, В. Я. Конопельського, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. А. Льовочкіна, В. О. Меркулової, О. І. Осауленка, О. Б. Пташинського, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, Г. С. Резніченко, О. В. Романенка, А. В. Савченка, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, С. І. Халимона, М. І. Хавронюка, О. В. Хорошуна, О. В. Щербини, Ю. В. Шинкарьова, С. В. Царюка, І. С. Яковець, М. М. Яцишина та ін.

В умовах сьогодення, висвітлення питань визначення й імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві України утворює складну теоретичну і практичну проблему, яка ще не отримала ґрунтовної наукової розробки у сучасній вітчизняній теорії кримінально-виконавчого права. Окремі автори обмежувались вивченням окремих документів за напрямками досліджень або аналізом застосування стандартів до визначених груп засуджених до позбавлення волі. У більшості випадків ці дослідження є морально застарілими внаслідок того, що ООН і Рада Європи у ХХІ сторіччі активно працюють над створенням нових документів або нових редакцій вже існуючих, зокрема, Європейські пенітенціарні правила 2006 р. та Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими, (Правила Мандели), прийняті у грудні 2015 р.

Не зважаючи на значний внесок названих вище науковців у розробку проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавче законодавство України, можна стверджувати, що досліджувані питання залишаються ще й дотепер недостатньо вивченими. Саме це і визначає актуальність проведення дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження ґрунтується на положеннях Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015, Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р, Плану дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалений Радою з питань судової реформи 17.03.2015 р., а також відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затвердженим Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10 (зі змінами, внесеними Постановою Загальних зборів № 4-12 від 05 березня 2012 р.).

Тема дослідження затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України 31 січня 2012 року (протокол № 1), із уточненнями, затвердженими Вченою радою Класичного приватного університету 18 листопада 2015 року (протокол № 3).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є проведення детального порівняльного аналізу міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі та норм вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, виявлення недоліків та прогалин останнього, формулювання на підставі проведеного аналізу перспективних для впровадження пропозицій щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики діяльності органів та установ виконання покарань в Україні.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлені такі *задачі*:

- з'ясувати стан наукового дослідження питань імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавче законодавство України;
- проаналізувати витоки становлення та розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;
- дослідити питання класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;
- охарактеризувати універсальні міжнародно-правові акти ООН у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;
- визначити спеціальні міжнародно-правові акти ООН у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;
- дослідити універсальні міжнародно-правові акти Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;

- визначити спеціальні міжнародно-правові акти Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;
- розкрити зміст вимог міжнародно-правових стандартів щодо забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі відносно забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань та їх реалізацію у кримінально-виконавчому законодавстві України;
- проаналізувати відображення норм і правил ООН та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення контактів із зовнішнім світом в установах виконання покарань України;
- дослідити стан імплементації міжнародно-правових щодо участі громадськості в діяльності установ виконання покарань до кримінально-виконавчого законодавства України;
- розкрити особливості реалізації положень міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо підбору, підготовки і діяльності персоналу установ виконання покарань України та гарантій їх правового й соціального захисту.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі.

Предмет дослідження – міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

Методи дослідження. Методи дослідження обрано з урахуванням об'єкта і предмета дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання. Історико-порівняльний метод дав можливість показати генезу виникнення і розвитку сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі залежно від змін соціальних умов, законодавства та практики його застосування (підрозділи 1.1, 1.2); статистичні методи застосовувались для опрацювання офіційної державної статистики та сформованої дисертантом емпіричної бази як одного з джерел отримання відомостей про предмет дослідження (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4); соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експертні оцінки) використовувались для підтвердження висунутих гіпотез, дослідження різних аспектів імплементації міжнародно-правових стандартів, принципів і правил до чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства (підрозділи 1.1, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3, 3.4); формально-юридичний і порівняльно-правовий методи дозволили здійснити аналіз норм кримінального та кримінально-виконавчого права, зіставити їх з діючими міжнародно-правовими нормами та розробити пропозиції щодо імплементації міжнародних стандартів у чинне законодавство (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні довідки та статистичні дані Державної пенітенціарної служби України за 2010 – 2015 рр.; узагальнені дані, отримані в ході анкетування 480 співробітників кримінально-виконавчих установ, 140 курсантів і 85 слухачів випускних курсів Академії Державної пенітенціарної служби України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань, а також за визначеними об'єктом і предметом,

дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, що розв'язує важливу науково-прикладну проблему імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, в кримінально-виконавчому законодавстві України. На підставі проведеного дослідження автором сформовано нові наукові положення, що в сукупності відображають його новизну, зокрема:

вперше:

- у результаті наукового дослідження процесу імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, розвиток кримінально-виконавчого законодавства України умовно поділено на три періоди: період дії радянського виправно-трудоного законодавства (1945–1991 рр.); період створення національного законодавства у сфері виконання кримінальних покарань (1991–2003 рр.); період дії оновленого кримінально-виконавчого законодавства України (з 2004 р. – по даний час);

- сформульовано авторське визначення «міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених», під якими слід розуміти прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями у результаті визначеної юридичної процедури принципи, правила, рекомендації і норми, що визначають: порядок і умови реалізації процесу ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу примусово позбавлені волі; порядок і умови реалізації процесу відбування покарань особами, засудженими національним судом до покарань, альтернативних позбавленню волі; гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту; вимоги до інших фахівців, які не відносяться до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності;

- запропоновано оновлену сучасну модель класифікації міжнародно-правових стандартів ООН та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі за двома основними критеріями: загальні, які включають в себе загальні норми й правила, що стосуються прав людини, боротьби зі злочинністю та проблем удосконалення правосуддя; загальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав всіх категорій засуджених і поводження із ними; і спеціальні, які визначають норми й правила, що стосуються визначених категорій засуджених до позбавлення волі, зокрема: жінок; неповнолітніх; осіб, взятих від варту; жертв злочину; засуджених до альтернативних видів покарань; засуджених до смертної кари; засуджених до довічного ув'язнення та інших тривалих строків покарання; уразливих категорій засуджених; персоналу установ виконання покарань;

- на підставі аналізу спеціальної літератури, підтвердженого результатами опитування практичних працівників ДПтС України доведено необхідність: подальшого забезпечення прав і законних інтересів засуджених до позбавлення волі і приведення їх у повному обсязі у відповідність до вимог міжнародно-правових

стандартів ООН та Ради Європи; подальшого законодавчого вдосконалення порядку і правил застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї, які на думку практичних працівників, недостатньо чітко відображені у національному законодавстві;

удосконалено:

– систему аргументів щодо недостатньої узгодженості положень національного законодавства з вимогами міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо їх розміщення в установах виконання покарань, створення належних умов тримання з метою здійснення відповідного нагляду за ними, застосування до них засобів виправлення та ресоціалізації, що надало змогу запропонувати певні зміни до кримінально-виконавчого законодавства;

– наукові погляди на історичні, організаційні та правові передумови створення сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі;

дістало подальший розвиток:

– наукове обґрунтування необхідності подальшої роботи щодо імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі до законодавства України за наступними напрямками: забезпечення надійного захисту їх прав, свобод і законних інтересів; одиночне розміщення засуджених уночі як найважливіша гарантія забезпечення їх безпеки; розвиток системи підтримки та відновлення зв'язків засуджених із зовнішнім світом, у тому числі і за участю громадськості;

– наукове обґрунтування оновлення системи навчання персоналу органів та установ виконання покарань, яка включала б в себе первинну підготовку, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з урахуванням вимог міжнародно-правових стандартів у цій сфері;

– наукове обґрунтування необхідності вивчення вимог Мінімальних стандартних правил ООН (Правил Мандели) відносно забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань, контактів із зовнішнім світом, участі громадськості в діяльності установ виконання покарань, підбору, підготовки, навчання і діяльності персоналу установ виконання покарань та гарантій їх правового та соціального захисту;

– наукове обґрунтування рекомендацій щодо вироблення державної стратегії перетворення національного кримінально-виконавчого законодавства у пенітенціарне з урахуванням вимог міжнародно-правових стандартів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути застосовані в різних сферах діяльності щодо імплементації міжнародно-правових стандартів поведінки із засудженими до позбавлення волі у кримінально-виконавче законодавство України, а також використовуватись:

– у науковій діяльності – як підґрунтя для подальшого опрацювання проблем, пов'язаних з імплементацією міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, у національне законодавство України (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 25 листопада 2015 року);

– у законотворчій діяльності – під час підготовки законів, а також відомчих нормативно-правових актів з питань умов тримання й поводження з засудженими, а також правового та соціального захисту персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України;

– у правотворчій діяльності – при розробці та впровадженні у практичну діяльність підрозділів по роботі з персоналом органів та установ виконання покарань методичних рекомендацій для проведення занять з вивчення міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність територіального управління, органів та установ Державної пенітенціарної служби України у Чернігівській області від 5 квітня 2016 року);

– у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінально-виконавче право», «Міжнародна пенологія» (Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 10 грудня 2015 року та Академії Державної пенітенціарної служби України від 14 квітня 2016 року).

Апробація результатів дисертації. Окремі положення оприлюднені дисертантом на міжнародних, міжвузівських науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах: «Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки» (м. Ніжин, 24 лютого 2012 р.), «Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні» (м. Київ, 25 квітня 2012 р.); «Протидія наркозлочинності: досвід установ виконання покарань і слідчих ізоляторів» (м. Чернігів, 16 березня 2012 р.); «Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років» (м. Київ, 28 листопада 2012 р.); «Проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» (м. Чернігів, 29 листопада 2012 р.; 12 грудня 2012 р.); «Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» (м. Київ, 28–29 березня 2013 р.); «Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи» (м. Чернігів, 7-8 червня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дослідження відображено в 13 наукових працях, серед яких п'ять наукових статей, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку фахових з юридичних наук, одна стаття – в науковому періодичному виданні іншої держави із напрямку, з якого підготовлено дисертацію, а також сім тез доповідей у збірниках конференцій та круглих столів.

Структура дисертації зумовлена постановленою метою і задачами дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та п'яти додатків. Повний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з яких основного тексту – 185 сторінок. Список використаних джерел складається із 237 найменувань і займає 30 сторінок, обсяг додатків – 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, наведено дані щодо апробації та публікації результатів дослідження.

Розділ 1 «Історико-правові передумови та джерела виникнення і становлення міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукового дослідження проблеми та її методологія»* розглядаються питання виникнення міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі та залучення передового європейського та північноамериканського досвіду виконання кримінальних покарань до створення вітчизняного законодавства у наукових дослідженнях українських вчених кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. Проведено предметний аналіз сучасних досліджень кримінально-виконавчої науки щодо вивчення змісту міжнародних стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі та дослідження проблем їх реалізації у національному кримінально-виконавчому законодавстві з 1990-х рр. та до початку ХХІ сторіччя.

Констатовано, що у сучасній юридичній науці відсутнє монографічне загальнотеоретичне дослідження питань визначення поняття, історико-правових передумов та джерел виникнення і становлення сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, їх класифікації, призначення та завдань.

У підрозділі 1.2 *«Витоки становлення та розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі»* досліджено історичні передумови, що призвели до формування вихідних положень сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

Проаналізовано історію виникнення, розвитку, становлення та функціонування перших тюремних систем, а саме: «келійної», «пенсільванської», «оборонської», «прогресивної» (американської та західноєвропейської) та ін. Здійснено порівняльний аналіз змісту прогресивних пенітенціарних систем країн Західної Європи та США та тюремної системи царської Росії, до складу якої входила в певний період часу й Україна. Зроблено висновок, що для Російської імперії створення пенітенціарної системи за західним зразком не притаманне, хоча в основу реформування системи виконання покарань в цій державі наприкінці ХІХ ст. було покладено окремі елементи пенітенціарної системи Швеції. Висвітлено передумови організації і проведення перших серій міжнародних тюремних конгресів у 1846-1935 рр. та їх соціально-правове значення для створення й формування міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

У підрозділі 1.3 *«Класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі»* зазначено, що найбільш

розробленою в теорії кримінально-виконавчого права є система класифікації міжнародних стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі за трьома критеріями: масштабом дії; спеціалізацією; обов'язками держав-учасниць. Запропоновано оновлену сучасну модель класифікації міжнародно-правових стандартів ООН та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, за двома основними критеріями: перший, який включає себе загальні норми й правила, що стосуються прав людини, боротьби зі злочинністю та проблем удосконалення правосуддя; загальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав всіх категорій засуджених і поводження із ними; і другий, який визначає спеціальні норми й правила, що стосуються визначених категорій засаджених до позбавлення волі, зокрема: жінок; неповнолітніх; осіб, взятих від варту; жертв злочину; засуджених до альтернативних видів покарань; засуджених до смертної кари; засуджених до довічного ув'язнення та інших тривалих строків покарання; уразливих категорій засуджених; персоналу установ виконання покарань.

Розділ 2 «Зміст, призначення та завдання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Універсальні міжнародно-правові акти ООН у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі»* визначено, що ці міжнародні стандарти узгоджуються міжнародним співтовариством, як правило, через ООН. Основні міжнародні договори, що визначають права людини, у тому числі й осіб, примусово позбавлених волі, – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), є юридично обов'язковими для всіх держав, які їх ратифікували або до них приєдналися, у тому числі й для України. Крім цього існує сукупність міжнародних документів, які регулюють поводження із засудженими. Ці деталізовані норми являють собою цінний додаток до більш загальних принципів, які містяться в юридичних договорах. Таким чином, різноманітні джерела, системи і стандарти, існуючі на міжнародному рівні, у своїй сукупності створюють всеосяжну, детально розроблену міжнародно-правову основу для забезпечення дотримання прав людини, поваги свободи і гідності особистості, у тому числі в умовах кримінального правосуддя.

У підрозділі 2.2 *«Спеціальні міжнародно-правові акти ООН у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі»* зазначено, що стандарти стосовно порядку і умов відбування і виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі найбільш детально викладено у оновленому варіанті Мінімальних стандартних правилах поводження із ув'язненими (Правила Мандели) 2015 р. Необхідні дії, які повинні застосовуватись для реалізації оновленого варіанту Правил всіма країнами – учасниками, окреслено у Процедурах ефективного виконання Мінімальних стандартних правил. Окремо досліджуються міжнародно-правові акти, що умовно розподіляються на групи, які визначають: особливості захисту прав дітей та неповнолітніх в умовах примусового позбавлення волі; захист прав жінок в місцях позбавлення волі; заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі; гарантії захисту прав осіб, яких засуджено до смертної кари, довічного ув'язнення та до тривалих строків

позбавлення волі; захист всіх осіб від насильницьких зникнень; повноваження і обов'язки певних категорій посадових осіб, які наділені державно-владними або іншими, важливими для процесу виконання та відбування покарання, повноваженнями.

У підрозділі 2.3 «Універсальні міжнародно-правові акти Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» зазначено, що до цієї групи міжнародно-правових актів слід віднести Статут Ради Європи, Конвенцію про захист прав людини і основних свобод; Європейську соціальну хартію, Європейську Конвенцію із попередження тортур і нелюдяного або принижуючого гідність поводження або покарання; Європейську хартію місцевого самоврядування, Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Хартію Європейського Союзу про основні права та ін.

Досліджено зміст Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод та Європейської Конвенції із попередження тортур і нелюдяного або принижуючого гідність поводження або покарання, які, на думку автора, містять дійовий європейський механізм забезпечення прав людини та попередження катувань у будь-якому їх виді.

У підрозділі 2.4 «Спеціальні міжнародно-правові акти Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» пропонується спеціальні міжнародно-правові акти поділити на наступні класифікаційні групи: спеціальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав всіх категорій засуджених і поводження із ними; спеціальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав всіх засуджених до позбавлення волі та поводження із ними; спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених неповнолітніх; спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених жінок; спеціальні стандарти, що стосуються прав осіб, взятих від варту; спеціальні стандарти, що стосуються прав жертв злочину; спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених до альтернативних видів покарань; спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених до смертної кари, довічного ув'язнення та інших тривалих строків ув'язнення; спеціальні стандарти, що стосуються прав уразливих категорій засуджених та ув'язнених; спеціальні стандарти, що стосуються прав та обов'язків персоналу органів та установ виконання покарань.

У підрозділі робиться висновок, що для удосконалення вітчизняного законодавства відповідно до рекомендацій Ради Європи в Україні слід розпочати розробку та виконання спеціальних заходів, які нададуть можливість знизити кількість осіб, засуджених до позбавлення волі, а також зменшити реальні строки покарання у виді позбавлення волі.

Розділ 3 «Реалізація положень міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві України» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Зміст вимог міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань та їх реалізація у кримінально-виконавчому законодавстві України» проаналізовано зміст поняття

режиму виконання та відбування кримінального покарання, його функцій та складових елементів (частин).

Наголошується, що питання відображення вимог міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань отримали чітке відображення в національному законодавстві (правова регламентація порядку та умов виконання та відбування кримінальних покарань), однак наявність юридичних колізій, і, як наслідок, проблем при застосуванні цих правил в установах виконання покарань, зокрема, вимога щодо забезпечення безпеки засуджених по позбавлення волі і блочне утримання, потребують подальшого наукового та законодавчого опрацювання для їх вирішення.

У підрозділі 3.2 *«Відображення норм і правил ООН та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення контактів із зовнішнім світом в установах виконання покарань України»* визначено, що діяльність в цьому напрямку спрямована на забезпечення можливості збереження, підтримки та встановлення соціальних зв'язків засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України, у двох площинах: соціальні зв'язки засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом; соціальні зв'язки засуджених до позбавлення волі в межах установи виконання покарань.

Вказано на доцільність збільшення кількості короткострокових побачень, які надаються засудженим до позбавлення волі в установах виконання покарань та за їх межами; встановлення обмежень для засуджених до позбавлення волі у можливості отримання побачення у зв'язку з їх поведінкою. Визначено, що більшість вимог міжнародних стандартів щодо забезпечення контактів із зовнішнім світом імплементовано у національне законодавство, проте вказано на необхідність зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі з метою забезпечення їх належної ізоляції та створення безпечного середовища, наприклад, одиночного тримання в окремих камерах (приміщеннях) уночі.

У підрозділі 3.3 *«Імплементация міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо участі громадськості в діяльності установ виконання покарань до кримінально-виконавчого законодавства України»* зазначено, що участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі не повинна обмежуватись лише діяльністю спостережних комісій у сфері здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань. Визначено, що участь громадськості слід спрямовувати на діяльність щодо надання засудженим адаптаційної допомоги під час відбування покарання та їх постпенітенціарний супровід.

Доведено, що національне законодавство, яке регламентує участь громадськості в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, у повній мірі відповідає вимогам міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав цієї категорії засуджених та створює передумови більш повного залучення громадськості до всіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі.

У підрозділі 3.4 «Особливості реалізації положень міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо підбору, підготовки, навчання і діяльності персоналу установ виконання покарань України, та гарантій їх правового та соціального захисту» визначено, що згідно вимог міжнародних стандартів ці питання необхідно врегулювати національним законодавством за наступними напрямками: дотримання Кодексу етики та службової поведінки персоналу; підбір, підготовка та перепідготовка кадрів для пенітенціарних установ; соціальний та правовий захист; заходи запобігання порушень персоналом прав засуджених до позбавлення волі та ін.

Доведено, що на сучасному етапі розвитку національної системи виконання кримінальних покарань зазначені питання залишаються актуальними, про що вказують результати міжнародного та громадського моніторингу, дослідження вітчизняних науковців та відгуки практичних співробітників. Особливе занепокоєння викликає питання правового та соціального захисту персоналу, його матеріально-побутового забезпечення, що обумовило певні пропозиції до національного кримінально-виконавчого законодавства щодо змін в цій сфері, запропоновані автором.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного дослідження імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві України сформульовано теоретичні положення та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, вирішують конкретне наукове завдання та мають значення для науки і практики, зокрема:

1. Доведено, що для України, кримінально-виконавча система якої має витoki із колишнього СРСР, створення пенітенціарної системи західного зразка в сучасних умовах не є можливим з урахуванням сучасного стану органів і установ виконання покарань та їх матеріально-технічного забезпечення.

2. Встановлено, що перші серії міжнародних тюремних конгресів у 1846-1935 рр. були основною передумовою створення й формування міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

3. Визначено перелік міжнародних стандартів загального характеру ООН та Ради Європи, що не містять спеціальних норм щодо поводження із засудженими до позбавлення волі, проте стосуються прав людини взагалі, а також стандартів спеціального характеру, що безпосередньо регламентують норми поводження із засудженими до позбавлення волі. Окреслено систему універсальних та регіональних стандартів ООН і Ради Європи та визначено їх роль у формуванні міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

4. Наявні проблеми реалізації положень міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві України, що визначені в межах дослідження щодо забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань; забезпечення контактів із зовнішнім світом; участі громадськості в діяльності установ виконання

покарань; підбору, підготовки та діяльності персоналу установ виконання покарань України, та гарантій його правового та соціального захисту, повинні вирішуватись за наступними напрямками: забезпечення надійної ізоляції засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізація їх прав та законних інтересів; забезпечення безпеки засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміни умов тримання засуджених; носіння форми одягу встановленого зразка; проведення обшукової та оглядової роботи; можливість застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

Наголошується, що, хоча реалізація цих вимог певною мірою відповідає міжнародним стандартам в сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, практична діяльність потребує удосконалення, зокрема, у питаннях визначення та чіткого нормативно закріплення умов відбування покарань, реалізації їх прав та законних інтересів; забезпечення безпеки засуджених і персоналу; проведення обшукової та оглядової роботи, застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

5. При аналізі відображення сучасних підходів міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі щодо забезпечення контактів із зовнішнім світом визначено стан їх імплементації у національне законодавство і визначено основні перешкоди подальшого вдосконалення національного законодавства з цього питання.

6. На підставі аналізу стану імплементації міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі (щодо умов тримання) у кримінально-виконавче законодавство України обґрунтовано необхідність запровадження тримання цих осіб у приміщеннях камерного типу (камерах) з урахуванням вимог санітарії та гігієни.

7. Пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 115 Кримінально-виконавчого кодексу України та викласти її у такій редакції: «Особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені у виховних колоніях, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу або кімнатного типу. Норма житлової площі на одного засудженого не може бути меншою, ніж чотири квадратні метри. Засуджені у виправних колоніях тримаються в приміщеннях камерного типу з урахуванням вимог санітарії і гігієни, з одиночним утриманням у нічний час, норма житлової площі на одного засудженого в камері встановлюється з урахуванням виконання всіх санітарних норм, але не менш, ніж чотири квадратні метри».

8. Встановлено, що особливості відображення сучасних підходів міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі до участі громадськості у діяльності установ виконання покарань свідчать про те, що створені з метою здійснення громадського контролю спостережні комісії наділені значним комплексом прав і повноважень, які забезпечують їх реальну можливість щодо здійснення і залучення до процесу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі громадських організацій і окремих громадян. Це в повній мірі вказує на домінування національного законодавства у цій сфері і

характеризує пенітенціарну систему України як відкриту до громадського та інших видів контролю.

8. Проведений аналіз імплементації міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими до позбавлення волі у кримінально-виконавче законодавство України щодо персоналу органів та установ виконання покарань дозволяє стверджувати, що передбачений національним законодавством рівень правового та соціального захисту персоналу Державної кримінальної-виконавчої служби України, його матеріального забезпечення не відповідає поставленим перед ним завданням, що є однією з причин протиправної поведінки окремих працівників, та потребує змін.

9. Доведено, що формалізована система підготовки співробітників органів та установ виконання покарань недостатньо охоплює питання вивчення світового досвіду і міжнародних норм в сфері забезпечення захисту прав людини. З метою усунення вказаних негативних підходів під час підготовки дисертаційного дослідження були підготовлені, апробовані та запроваджені в навчальний процес і практичну діяльність методичні рекомендації для проведення занять з вивчення міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Іваньков О. І. Міжнародні стандарти ООН щодо поводження із засудженими та ув'язненими / О. І. Іваньков // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наукових праць. – Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – № 1 (48). – С. 100–105.

2. Іваньков О. І. Загальна характеристика стандартів ООН щодо регламентації та забезпечення прав неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі / О. І. Іваньков // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – № 1. – Ч. II. – С. 221–227.

3. Іваньков О. І. Міжнародні зобов'язання України щодо створення належних умов тримання засуджених / О. І. Іваньков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 5. – С. 142–144.

4. Иваньков О. И. Соблюдение требований международных стандартов при обращении с осужденными в контексте реформирования Государственной пенитенциарной службы Украины / О. И. Иваньков // Фемида. – 2014. – № 8. – С. 35–38.

5. Іваньков О. І. Актуальні питання реформування інституту надання побачень засудженим та ув'язненим, які утримуються в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України / О. І. Іваньков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10-2. – С. 98–101.

6. Іваньков О. І. Особливості реалізації положень міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, щодо підбору, підготовки, навчання персоналу установ виконання покарань /

О. І. Іваньков // Право та державне управління : збірник наукових праць. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – № 2 (19). – С. 70–75.

7. Іваньков О. І. Досвід призначення покарання у виді громадських робіт країнами Європи / О. І. Іваньков // Протиправна поведінка: Погляд крізь призму юридичної науки : матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Ніжин, 24 лютого 2012 р.) / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко, 2012. – С. 73–74.

8. Іваньков О. І. Класифікація міжнародно-правових актів у сфері застосування примусових заходів, пов'язаних з ізоляцією від суспільства / О. І. Іваньков // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали Міжвузівської науково-теоретичної конф. (м. Київ, 25 квітня 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 229–231.

9. Іваньков О. І. Міжнародний досвід у сфері запобігання обігу наркотичних речовин у місцях позбавлення волі. / О. І. Іваньков // Протидія наркозлочинності: досвід установ виконання покарань і слідчих ізоляторів : матеріали наук.-практ. конф. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2012. – С. 51–53.

10. Іваньков О. І. Органи і установи виконання покарань на території України у 1970–1990-х / О. І. Іваньков // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років. : матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 листопада 2012 р.). – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 12–14.

11. Іваньков О. І. Загальна характеристика стандартів ООН щодо регламентації та забезпечення прав неповнолітніх, які перебувають в місцях позбавлення волі / О. І. Іваньков // Проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матеріали наук.-практ. семінарів [«Розвиток основних підходів до виправлення та ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах» та «Запровадження вимог Європейських пенітенціарних правил у діяльність органів і установ Державної пенітенціарної служби України»], (м. Чернігів, 29 листопада 2012 р. ; 12 грудня 2012 р.) / гол. ред. О. І. Олійник. – Чернігів : Чернігівський юридичний коледж ДПтС України, 2013. – С. 48–51.

12. Іваньков О. І. Міжнародні зобов'язання України щодо створення належних умов тримання засуджених / О. І. Іваньков // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 березня 2013 р.) ; за заг. ред. к.ю.н. О. В. Лісінкова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2013. – С. 126–129.

13. Іваньков О. І. Міжнародні стандарти поводження із засудженими та ув'язненими ООН / О. І. Іваньков // Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 35-й річниці утворення навчального закладу (м. Чернігів, 7–8 червня 2013 р.) / Чернігівський юридичний коледж ДПтС України. – Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2013. – С. 118–121.

АНОТАЦІЇ

Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

У дисертації досліджені історико-правові аспекти виникнення і розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Розкриті поняття, зміст та призначення міжнародно-правових стандартів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Сформульовані загальні принципи класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, й визначено критерії їх класифікації. Досліджено відображення у кримінально-виконавчому законодавстві України вимог і рекомендацій міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі. Розроблено пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, галузевих нормативно-правових актів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: злочин, засуджений, умови тримання, міжнародні стандарти, кримінально-виконавчі установи закритого типу, персонал.

Иваньков О. И. Международно-правовые стандарты в сфере обеспечения защиты прав осужденных к лишению свободы. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

В диссертации исследованы историко-правовые аспекты возникновения и развития международно-правовых стандартов в сфере защиты прав лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Раскрыты понятие, содержание и назначение международно-правовых стандартов Организации Объединённых Наций и Совета Европы в области защиты прав лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Сформулированы общие принципы классификации международно-правовых стандартов в области защиты прав лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы, и определены критерии их классификации. Исследовано отображение в уголовно-исполнительном законодательстве Украины требований и рекомендаций международно-правовых стандартов в области защиты прав лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Разработаны предложения об усовершенствовании уголовно-исполнительного законодательства Украины, отраслевых нормативно-правовых актов в сфере обеспечения защиты прав лиц, осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: преступление, осужденный, условия содержания, международные стандарты, уголовно-исполнительные учреждения закрытого типа, персонал.

Ivankov O. I. International legal standards in the protection of the rights of convicted persons to imprisonment. – *Published as manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law, Speciality 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2016.

The author investigates the factors of international legal standards formation as to prisoners treatment as well the use of advanced European and North American experience of criminal penalties execution in domestic legislation, in particular the procedure and conditions for serving criminal penalties involving deprivation of liberty and imprisonment or detention of persons in places of compulsory isolation taking into account all of the international standards for convicts rights protection in researches of Ukrainian scientists of the late nineteenth – early XXI century.

The historical and legal aspects of the initiation and development of the international legal standards in the field of convicts' rights defense are considered.

The general principles of international legal standards classification as to convicts' rights defense as well as a set of criteria for its classification are articulated.

The definition of international legal standards in the field of convicts' rights defense is given.

The concept, content and purpose of international legal standards of the United Nations and the Council of Europe in the field of convicts' rights defense are exposed.

The analysis of the compatibility of national legislation with the requirements of international legal standards for the convicts' rights protection as for the elements of enduring the punishment regime has been performed.

The issues of ensuring in the penal institutions of Ukraine the convicts' contact with the outside world including the following elements: providing meetings, telephone conversations; providing the opportunity to be for some time beyond the penal institutions (concept of providing the dates and holidays for convicted); providing access to media, print media; enabling the protection of their rights and responsibilities; activities aimed at ensuring the normal conditions for the convicted are investigated.

It is proved that, in accordance with the requirements of international standards, the issue concerning the penal institutions staff should be regulated by national law in the areas of: ethical requirements for personnel, recruitment, training and retraining of personnel for penal institutions, social and legal protection, measures of preventing convicts' rights violations by penitentiary personnel.

The reflection of the requirements of international legal standards as to convicts' rights defense in penal legislation of Ukraine is researched. Suggestions to improve the penal legislation of Ukraine, sectoral legal acts in the field of convicts' rights defense are given.

Key words: crime, prisoners, confinement conditions, international standards, penal institutions of closed type, staff.

Підписано до друку 12.09.2016 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27.